

ДОМ ДРУШТВА „ОНЕГ ШАБАТ И ГЕМИЛУТ ХАСАДИМ“

ВЛАДАНА ПУТНИК ПРИЦА, ВУК ДАУТОВИЋ

САЖЕТАК:

Међуратни период изузетно је значајно раздобље за процес јеврејске еманципације и интеграције у српско друштво, у чему је водећу улогу имала београдска јеврејска заједница. Подизање зграда Савеза јеврејских општина и добротворног Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ 1923. године означило је почетак изградње кључних топоса јеврејског верског, културног и политичког живота у престоници новоформиране Краљевине СХС. У овом периоду завршава се и изградња ашкенаске синагоге Сукат Шалом, а до краја треће деценије 20. века, подигнут је и Споменик страдалим јеврејским војницима у балканским ратовима и Првом светском рату на Јеврејском сефардском гробљу у Београду и окончана изградња монументалног Дома Црквено-школске јеврејске општине. Зграда Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“, коју је пројектовао архитекта Самуел Сумбул, представља ванредан пример употребе оријенталистичких мотива у архитектури, чији је циљ био јавно представљање јеврејске заједнице у Београду. Намера ове студије је да подробније истражи контекст настанка пројекта, његове стилске узорке и паралеле, као и да укаже на улогу архитектуре у служби јавне визуелне репрезентације јеврејског верског и етничког идентитета у Београду.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Јевреји, Београд, Самуел Сумбул, Дом Друштва 'Онег Шабат и Гемилут Хасадим', архитектура, оријентализам, културна историја, 20. век*

ABSTRACT:

The interwar period was an extremely important time for the process of Jewish emancipation and integration into Serbian society, in which Belgrade's Jewish community played a leading role. The construction of the buildings of the Union of Jewish Municipalities and the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim charitable society in 1923 marked the beginning of the construction of the key landmarks of Jewish religious, cultural and political life in the capital of the newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The construction of the Sukkat Shalom Ashkenazi synagogue was also completed in this period, with the Memorial to Jewish soldiers who died in the Balkans and the First World War at the Jewish Sephardic cemetery in Belgrade and the construction of the monumental hall of the Jewish Church-School Community having also been completed by the end of the 1920s. The building of the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim Society, designed by architect Samuel Sumbul, represents an extraordinary example of the use of Orientalist motifs in architecture, the goal of which was the public representation of the Jewish community in Belgrade. The intention of this paper is to investigate the context of the creation of the project in greater detail, highlight its stylistic models and parallels, and to further draw attention to the role of architecture in the service of public visual representation of Jewish religious and ethnic identities in Belgrade.

KEYWORDS: *Jews, Belgrade, Samuel Sumbul, Hall of the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim Society, architecture, orientalism, cultural history, 20th century*

Најбројнија и економски најснажнија јеврејска заједница у Србији 19. века била је настањена у Београду. Политичке прилике у аутономној Кнежевини Србији, династичке смене и репресивни закони уведени у време кнеза Александра Карађорђевића, који су обележили прву половину 19. столећа, постепено су стабилизовани од шесте деценије 19. века, повратком династије Обреновић. Борба српских Јевреја за изједначавање у погледу грађанских права текла је упоредо с развојем младе српске кнежевине. Манифестујући себе као одано и верно поданичко тело, београдска јеврејска заједница је кроз ефемерне спектакле приређене у част владара кнеза Михаила Обреновића, рецентним средствима и употребом визуелне културе историзма, започела пут сопствене еманципације.¹

Процес преображаја београдске јеврејске заједнице текао је упоредо с постепеном деосманизацијом српских градова, која је најочигледнија на примеру Београда.² Карактер мултикултурног друштва, Београду су поред Срба и Турака давали различити народи који су у њему живели, попут Јевреја, Грка, Цинцара, Јермена, Аустријанаца и бројних других, а које су, поред националних, формирали и њихови верски идентитети.³ Истицање сопственог идентитета и његово очување било је од виталног интереса за јеврејску заједницу. Подељена на традиционалне Сефарде, који су чинили староседелачку већину, и Ашкеназе, који су у културном смислу припадали Средњој Европи, београдски Јевреји дочекали су крај 19. века са добијеним грађанским правима загарантованим уставом.⁴ Бројни фактори, а пре свега образовање и трансформација српског друштва, ставили су јеврејску заједницу пред задатак очувања сопствене традиције у корак са сталним променама, што је резултирало тиме да себе јавно манифестује најпре кроз домен визуелне културе.

Сефардска заједница у Београду, процес еманципације и употреба оријентализма

За сефардску заједницу у Београду прва значајна промена на плану еманципације била је изградња

нове синагоге Бет Израел у неомаварском стилу, по пројекту архитекте Милана Капетановића. Београдска сефардска заједница тек почетком 20. века прихвата оријенталистички концепт у исказивању сопственог идентитета. По окончању Првог светског рата, опредељење за овај модел потврђује подизањем јавних објеката и споменика према пројектима архитекте Самуела Сумбула. Подигнути су најпре зграда Савеза јеврејских вероисповедних општина и Дом Друштва „Онег шабат и Гемилут Хасадим“⁵. Потом следи изградња монументалног споменика и костурнице палих јеврејских ратника у ратовима од 1912. до 1919. године на сефардском гробљу у Београду и, као најважније јавно здање, подигнут је *Дом Црквено-школске јеврејске оишџине* у Београду. Архитекти Милан Капетановић и Самуел Сумбул школовани су у Минхену и Бечу, где се засигурно срећу са оријентализмом као једним од актуелних видова европског историзма.⁶

Прекретницу у процесу интеграције донели су балкански ратови и одмах потом Први светски рат, у којем Јевреји обе заједнице активно учествују. Ратна победа којој су несумњиво допринели меморисана је како штампаном *Сјоменицом* тако и подизањем и уметничком артикулацијом одабраног меморијалног топоса.⁷ У настојању да се постигнута друштвена интеграција нагласи, створен је израз *Срби Мојсијеве вере*, који је потекао од угледног јеврејског интелектуалца Давида А. Коена.⁸ Овај вид асимилације, био је присутан и у другим европским друштвима, те се у Великој Британији јавља слична кованица *Енџези Мојсијеве вере*.⁹ Упоредо са овим видом идентитеског утапања у средину, развијала се свест о сопственој другости и значају решења *Јеврејској њишџања*, кроз суделовање у Ционистичком покрету, као организацији која је прокламовала политичке циљеве који су се тицали стварања самосталне јеврејске државе. С развојем политичке свести унутар јеврејске заједнице, оснивана су различита културна, просветна и друга друштва, којих је у међуратном периоду било око петнаест.¹⁰ Изградња зграде добротворног Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ била је пре свега вид политичког манифеста, по-

дизања новог, модерног здања, у срцу сефардске Јалије. Овај простор постао је убрзо окосница очувања верске традиције, место политичке агитације, образовна институција, те поприште бројних друштвених активности. Поред неспорног јавног значаја, зграда је била место на којем су се одвијала венчања, прославе верског пунолетства (Бар и Бат Мицва), као и фунерарне свечаности, неодвојиве од животног циклуса.

Из наведених разлога, избор начина визуелне артикулације зграде Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ било је важно идентитетско питање и прилика да се широј заједници, али и самим Јеврејима са дорћолске Јалије, укаже на пут еманципације и предложи заједничка визуелна стратегија репрезентације. Оријентализам је најпре био прихваћен као есенцијални део визуелног идентитета јеврејске заједнице у Средњој Европи, те се као узорит модел ширио и изван средњоевропског контекста, па самим тим и међу Сефардима на Балканском полуострву. За сефардску заједницу средњовековно наслеђе пре протеривања са Иберијског полуострва представљало је срж идентитета. Од пете деценије 19. века почињу да се публикују средњовековне синагоге у Шпанији, што ће утицати на даљи развој неомаварског стила у архитектури синагога.¹¹ Велика синагога у Толеду, пројектована у *mudéjar* стилу, једна је од најстаријих синагога и самим тим најприкладнији визуелни предлог за исказивање верског и националног идентитета. Архитектура Алхамбре и Велике џамије у Кордоби такође је представљала пожељан узор приликом креирања оријенталног неомаварског стила. *Самооријентализација* Јевреја служила је пре свега да укаже на њихову *друјост* у односу на доминантну хришћанску популацију.¹² Као аргумент може се једнако узети у обзир и чињеница да је апстрактност оријенталног стила, коју је уобличио ислам, такође блиска јудаизму, можда далеко ближа од класичне западне хришћански конотиране архитектуре.¹³ Избор оријенталистичког израза у архитектури био је одраз свесног неасимиловања у јавном простору, постепено се развијајући од средине 19. века пре свега на средњоевропском подручју.¹⁴ У почетку су оријентални

детаљи примењивани у ентеријерима синагога, од којих је међу првим примерима Дрезденска синагога Готфрида Земпера [Gottfried Semper, 1803–1879], грађена од 1838. до 1840. године.¹⁵ Популаризацији оријентализма у синагогалној архитектури допринеле су студије орнаментике Алхамбре Жила Гурија [Jules Goury, 1803–1834] и Овена Џонса [Owen Jones, 1809–1874] из 1842. и 1845. године, као и Џонсова публикација *The Grammar of Ornament* из 1856. године.¹⁶ Убрзо је оријентализам свој пут пронашао и до екстеријера синагога, међу којима се посебно истиче *Tempelgasse* синагога у Бечу (1852–1858) архитекте Лудвига Ферстера [Ludwig Förster, 1797–1863].¹⁷

Као објашњење овог феномена, у историографији се јавило мишљење да је суживот јеврејске, исламске и хришћанске заједнице на Иберијском полуострву у средњем веку, познат под термином *Convivencia*,¹⁸ представљао узоран модел и одредницу у процесу јеврејске еманципације на простору Средње Европе унутар ашкенаског културног круга.¹⁹ Насупрот овом ставу, јавили су се ставови да је посреди било самосвесно одређивање Јевреја као *Семити* или *Оријенталаца*, који су били расно другачији од *Западњака* или *Окциденталаца*.²⁰ Изнесени погледи на питање порекла средњоевропског оријентализма у јеврејској архитектури мало дотиче сефардску београдску заједницу. Оријентализам у архитектури синагога и јеврејских институција у Средњој Европи полако је почео да јењава до девете деценије 19. века. Уместо неомаварског, јавили су се неороманички и неоготички стил, а на преласку векова и сецесија. Међутим, када је реч о сефардској заједници у Београду, прва репрезентативна синагога подигнута је тек 1907. године, према пројекту архитекте Милана Капетановића (1854–1932).²¹ Када се узму у обзир друштвене околности и процес *георијентализације* у време развоја европске варијанте оријентализма, сасвим је логично да је синагога Бет Израел подигнута у неомаварском стилу почетком 20. века. Узимајући у обзир почетак балканских ратова и Великог рата, прво следеће репрезентативно јавно здање сефардске заједнице у Београду био је Дом Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“, који у извесном смислу

представља концептуални наставак започете визуелне стратегије оријентализма и надовезивање на већ прихваћене предлошке.

Улога Самуела Сумбула у формирању визуелног идентитета сефардске заједнице

Архитекта Самуел Сумбул рођен је у Сарајеву 28. фебруара 1887. године, од оца Јакова Сумбула, апотекара, и мајке Естер, из породице Салом (сл. 1).²² Био је шесто дете у породици, а имао је седморо браће и исто толико сестара. Школовао се у Сарајеву да би потом отишао на студије архитектуре у Беч, где су студирала и његова браћа. По завршетку Првог светског рата, долази у Београд, где са инжењером Хајимом Исаковићем (1876–?) оснива архитектонско-грађевинско предузеће. О овој сарадњи сведочи потписани пројекат стамбене зграде Давида Мошића и Арона Алкалаја на углу Господар Јевремове 11 и Цара Уроша 28 (1922).²³ Током своје пројектантске каријере извео је више стамбених и стамбено-пословних зграда за чланове јеврејске заједнице у Београду, попут куће Леона Кабиља у Француској 13 (1921),²⁴ Колонијалне банке на углу улица Краља Петра и Узун Миркове (1926)²⁵ и куће Нахмана Левија у Улици цара Уроша 29 (1926–1927).²⁶ Са инжењером Марселом Нахманом (1885–?) такође је имао грађевинско предузеће у једном периоду, те су заједно потписали пројекат за кућу Аврама Алмослина и Јакова Елијаса у Улици Змаја од Ноћаја 8–10 (1926).²⁷ Године 1928, архитекта Сумбул подигао је и сопствену стамбену зграду у Бранковој 8.²⁸

Зграда добротворног јеврејског друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ била је међу првим у низу пројеката које је Сумбул израдио за јеврејску заједницу у Београду.²⁹ Исте године, Сумбул је у Улици кнегиње Љубице 34 у Београду пројектовао и зграду Савеза јеврејских вероисповедних општина.³⁰ Иако се њена архитектура може подвести под позноромантичарске тенденције с елементима оријентализма оличеног у употреби декоративног репертоара неомаварске архитектуре, Сумбул је на овом пројекту дао себи више слободе у реинтерпретацији познатог. У складу са духом јеврејског

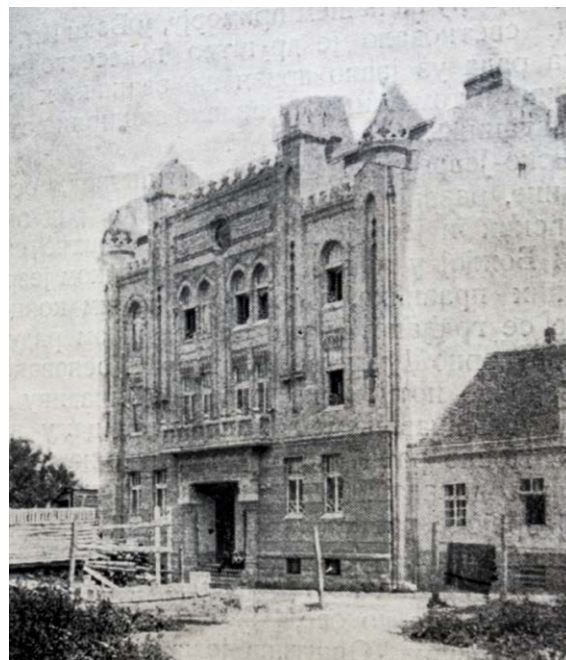
доживљавања архитектуре и апстракције, Сумбул преузима добро познате предлошке и модификује их у нешто ново и себи својствено, што ће у неколико наврата поновити.³¹

Након подизања ових важних грађевина, Самуел Сумбул пројектовао је све значајне објекте јеврејске заједнице у Београду, до мере да га готово можемо означити као *званичној* јеврејског архитекту. Његов следећи ангажман, и потврда изнете тврдње, био је пројекат меморијалног маузолеја посвећеног страдалим јеврејским ратницима у балканским ратовима и Првом светском рату, који је подигнут на Јеврејском сефардском гробљу у Београду 1927. године, а извођач радова је био каменорезац Јосиф Дајч.³² У марту исте године радио је на пројекту Дома Црквено-школске јеврејске општине у Улици краља Петра 71, који је свечано отворен у априлу 1929. године.³³ Дом је осмишљен тако да оствари органску везу са синагогом Бет Израел у Улици цара Уроша, коју је 1907. године пројектовао архитекта Милан Капетановић (1859–1934).³⁴ За разлику од дотадашњих решења, Сумбул је фасаду Дома Црквено-школске јеврејске општине пројектовао с реинтерпретираним и модификованим елементима српско-византијског стила, одражавајући припадност Краљевини СХС и југословенском идентитету, док је ентеријер у потпуности остварен у духу оријентализма, репрезентујући јеврејски идентитет, што је била уобичајена пракса у јеврејској визуелној култури у ширем смислу.³⁵

Исте године када је отворен Дом Црквено-школске јеврејске општине, врховни рабин Краљевине СХС/Југославије Исак Алкалај (1882–1978) ангажовао је Сумбула да му преобликује породичну кућу у Господар Јовановој 36.³⁶ Мотив акантуса присутан је и на капителима и у форми рељефа изнад прозора. Иако на овом пројекту Сумбул примењује елементе класичнијег декоративног репертоара, који се не може подвести као експлицитно оријенталан, општи утисак је далеко од класичног, академског обрасца. И овде је Сумбул применио извесну модификацију, стварајући свеж визуелни предлог који истиче кућу угледног рабина Алкалаја спрам околних остварења.

Сл. 1. Архитекта Самуел Сумбул
(извор: ЈИМ, Београд)

Сл. 2. Дом друштва 'Онег Шабат и Гемилут Хасадим',
у време изградње (извор: Šlang 1926: 127)

Није познато да ли је Сумбул по завршетку рада на рабиновој кући имао друге ангажмане, а одређени извори указују на то да је престао да се бави пројектовањем и да се окренуо сликарству.³⁷ Почетак Другог светског рата Сумбул је дочекао са браћом Исидором и Јосифом у Сплиту, одакле су интернирани у Италију 19. децембра 1941. године, у место Сорболо. Према евиденцији страних цивила који су се налазили у провинцији Парма, тројица браће остала су у интернирском логору у Сорболу до 1943. године. Браћа Сумбул током рата нису депортована, Исидор и Јаков дочекали су ослобођење 1944. године у Риму, док место на којем је Самуел дочекао крај рата није познато. Сумбул је преминуо у Парми 23. фебруара 1947. године.³⁸

Архитектура зграде Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“

Зграда Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ подигнута је у најстаријем београдском јеврејском кварту – Јалији. Сефардска заједница у Бео-

граду живела је уз дунавску обалу још од времена Турака. Живот и навике заједнице на овом простору били су устројени постојањем више синагога, обредног купатила и школе сходно верским и друштвеним потребама Јевреја насељених на Јалији. Процес еманципације у српској средини подразумевао је и напуштање традиционалне јеврејске градске четврти и насељавање у другим нејеврејским деловима града.³⁹ У овом процесу, као и начину јавног исказивања јеврејског идентитета прекретницу представља изградња синагоге Бет Израел. Најпре јер је локација нове богомоље била изван традиционалног јеврејског кварта, у делу града названом Зерек, а потом и због потпуно оријенталистички конципиране савремене архитектонске форме.⁴⁰

Избор да се зграда Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“, основаног 1900. године, подигне у старој четврти Јалија био је у извесном смислу повратак младих еманципованих Јевреја, који су преживели Велики рат, са жељом да осавремене стару градску четврт, која се није много променила од турских времена. О монументалности новоподиг-

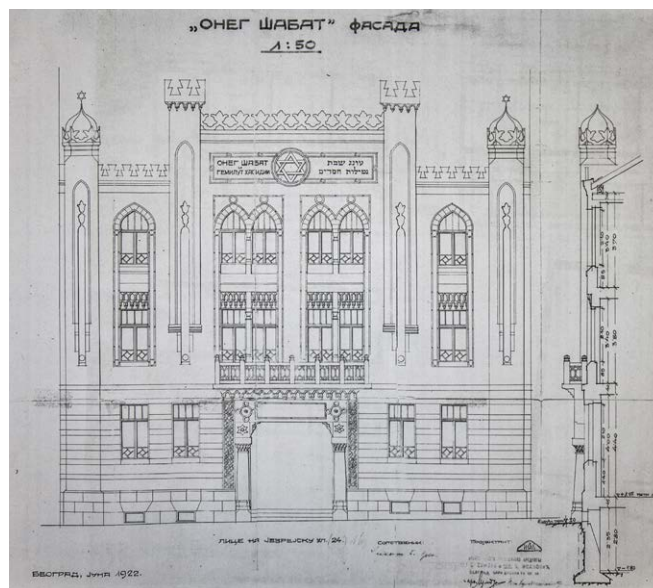

Сл. 3. Обвезница зајма за њодизање друшћивеној дома 'Онеј Шабат и Гемилућ Хасадим' у Београду, 1921. година (извор: ИИМ, Београд)

нуте грађевине спрам урбанистичког окружења у којем је никла најречитије говори фотографија начињена непуне три године након изградње, публикована у књизи рабина Игњата Шланга *Јевреји у Београду*, 1926. године (сл. 2).⁴¹

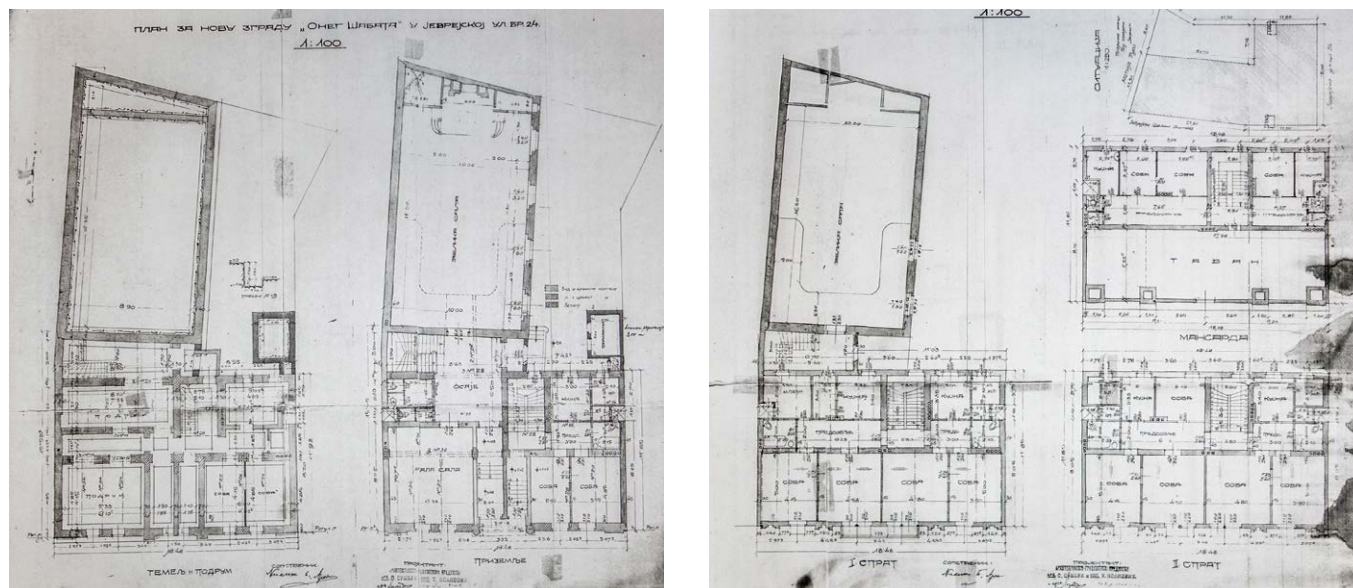
Друштво „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“, за чији рачун и потребе је зграда подигнута, било је једно од најмасовнијих јеврејских друштава у Београду, осмишљено с низом каритативних функција и деловањем под непосредном заштитом Црквено-школске јеврејске општине. Примарна улога била је очување традиције и неговања јеврејских обичаја, те подизања свести о важности и значају исправног прослављања Шабата. Поред овога, Друштво је милосрдно бринуло о болесницима, старима и немоћнима, те преминулим члановима заједнице организујући им редовне помене.⁴² Функцију председника Друштва обављао је београдски трговац Нисим Б. Арон.⁴³ Почетак изградње објекта започео је концем 1921. године, када је одлучено да дом Друштва буде подигнут на плацу у власништву Црквено-школске јеврејске општине, у Јеврејској улици број 16.⁴⁴

Овоме је претходило прикупљање средстава за изградњу, које је остварено тако што је, под за-

Сл. 4. Пројекат фасаде 'Онеј Шабат', 1922. година (извор: ИАБ, ОГБ, ТД, ф-III-28-1923)

штитом Црквено-школске јеврејске општине из Београда, Друштво „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ емитовало обвезнице зајма с номиналном вредношћу од пет стотина динара и каматом од шест посто (сл. 3). Хартија од вредности брижљиво је графички уобличена, у заглављу је садржала приказ развијеног молитвеног шала – *ишалии*, на којем је био одговарајући натпис, док је номинална сума била у средишту. Бочно су у картушима представљене две амблематске композиције, десно је приказана алегоријска персонификација *Изобилја*, док је спрам ње амблематски пиктограм према варијацији типа *Каритас* (*Caritas*) са здањем „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ у позадини.⁴⁵ Време почетка изградње објекта поклопило се с највећом монетарном кризом новоосноване краљевине, коју су пратили огромни буџетски дефицити и инфлација, до којих је довела спора унификација новца и валућни хаос настао након уједињења и новостворене државне заједнице Краљевине СХС, са пет валута у оптицају. Количина готовог новца се од 1920. до 1923. године увећала три пута, док су државне и друге инвестиције биле на своме минимуму.⁴⁶ Тек након кредита Државне хипотекарне банке, сакупљена је уз харти-

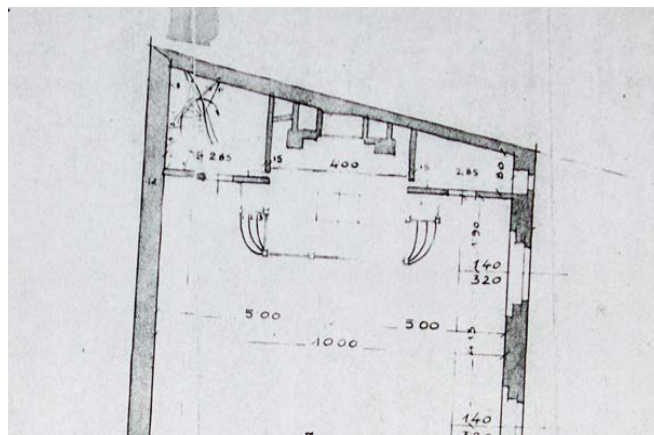
Сл. 5. Пројекат основе и приземља и сграда зграде Друштва 'Онег Шабат', 1922. година (извор: ИАБ, ОГБ, ТД, ф—III—28—1923)

је од вредности сума потребна за почетак изградње, који је уприличен у јуну 1922. године.⁴⁷ Београдска берза је егzekутивној продаји ефеката изложила 15.500 номиналних акција Друштва „Онег Шабат“ тек 1936. године.⁴⁸

Грађевинске радове изводило је Архитектонско-грађевинско предузеће Самуела Сумбула и Хажима Исаковића. Одређене измене извршене су на објекту 1929. године, први спрат је претворен у дом стараца и старица Мојсијеваца, а у Београдским ојштинским новинама се као аутор наводи инжењер Марсел Нахман, међутим, његов потпис није нађен на пројекту који се чува у Историјском архиву Београда.⁴⁹ Грађевина пројектована као први вишенаменски, функционални јавно-приватни простор, организована је и као синагога. На Јалији тога времена су биле две старе и дотрајале јеврејске синагоге *Кал Вјежо* и *Кал Нуево*.⁵⁰ Подизање модерне зграде Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ значио је и брижљивију организацију верског живота, с пространом великом салом која је према пројекту имала предвиђен *хекал* (*Hekhal* – нарочит орман или спремиште за чување свитака Торе)⁵¹ и *тева* (*Tevah* – подијум са којег се чита Тора)⁵². Уз све друге при-

падајуће просторе архитектонска концепција овог здања, која је имала да одговори различитим потребама јеврејске заједнице, била је веома савремена.

Фасада зграде решена је према типу синагоге инспирисане Јерусалимским храмом (сл. 4). Прочелје је одељено пиластрима на три дела с нешто вишим средишњим ризалитом. Пар пиластера алудира на стубове Соломоновог храма – *Јахин* и *Боаз*.⁵³ Овај тип синагоге потиче од бечке синагоге *Tempelgasse* Лудвига Ферстера.⁵⁴ Ако се има у виду да је Сумбул студирао у Бечу, сасвим је очекивано да за први репрезентативни објекат који подиже јеврејска заједница у Београду одабере управо симбол јеврејске еманципације у Средњој Европи, који је извесно посетио и који је свакако морао оставити утисак на њега. Ипак, за разлику од многобројних примера синагога типа Соломоновог храма, зграда друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ нема инкорпорирани Декалог у композицију pročелја, што се може тумачити и у контексту мултифункционалности објекта и секундарне синагогалне функције. Самуел Сумбул је израдио пројекат здања у јуну 1922. године (сл. 5). Приземна зона је визуелно издвојена од спрата и решена једностав-

Сл. 6. Венчање у синагоги 'Онеї Шабат' уридесетје године 20. века (извор: ЈИМ, Београд, збирка фототографија, инв. бр. 6289) – лево;
 Детаљ плана основе свечане сале на коме су уцртани хекал и шева – десно (извор: ИАБ, ОГБ, ТД, ф-III-28-1923)

но. Сокл је обложен рустичним каменим блокови-ма, док је приземље оживљено хоризонталним испустима од теранове. Пројектом је било предвиђено да зона улаза буде раскошније решена. Уз пар пиластера требало је да се налазе вертикалне траке орнаменталних преплета које нису изведене. Капители пиластера формирани су од *miqārnas* структуре, а изнад њих су рељефи симбола *Мајен Давид* (Давидове звезде).⁵⁵ На архитравној греди изнад улаза пројектом није био предвиђен натпис, међутим, на том месту је исписан *Псалам 71* на хебрејском и српском: *Не одбацај ме пред сјаросиј кад ме изда снаја, не остави ме*, директно алудирајући на каритативну улогу Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“, нарочито када је била реч о старијим лицима. Врата су двокрилна, израђена од дрвета, плитко резбарена са симболом Давидове звезде у горњој зони.⁵⁶

Први и други спрат су визуелно обједињени наглашеним вертикалним поделама у виду масивних зиданих пиластера, али и декоративним опшивањем прозорских отвора. Док су прозори првог спрата квадратни, они у зони другог спрата завршени су преломљеним арапским луком. Сумбул такође не понавља идентичну форму у зони средишњег ризалита у односу на бочне. Централни ризалит додатно је наглашен плитким зиданим балконом на првом спрату, који је акцензован препознатљивим Сумбуловим пупољцима.⁵⁷ Висински истакнут,

средишњи ризалит испод кровног венца носи уоквирен назив *Онеї Шабат* и *Гемилут Хасадим*, на српском и хебрејском. У центру натписа се налазио окулус с витражом у форми Давидове звезде, који је каснијим интервенцијама измењен и до данас није враћен у првобитно стање.⁵⁸ Вертикалност четири пиластра истакнута је степеновањем волумена, изрезаним преломљеним луком и готово филигранским перфорацијама. Док је изнад кровног венца атика назубљена у карактеристичној арапској тестерастој форми, централни ризалит краси ритмична репетиција пуног и празног мотива стилизованог лотоса. Исти мотив попут круне окружује луковичасте куполе бочних пиластера са Давидовом звездом на врху. Средишњи ризалити су завршени *miqārnas* структуром и тестерастом атиком.

Улазни портал састојао се из два улаза, од којих је десни водио ка стамбеном делу у приземљу и на спратовима, док се из левог приступало фоајеу, малој и великој свечаној сали са галеријом. Посматрајући просторну везу с улицом, улаз је директно водио у фоаје и потом у свечану салу, која је према пројекту имала површину од готово 170 м². Наспрам улаза у салу налазио се издигнути подијум са три бочна приступна степеника, у чијем је средишту уцртано место које се према сефардској традицији назива *шева* и намењено је читању Торе. Фронтално се налазила конструкција широка че-

Сл. 7. Галерија и таваница у свечаној сали
(фотографија: Владана Пушник Прица)

тири метра и дубока око један и по метар, окренута традиционално у правцу Јерусалима, намењена чувању свитака Торе, која се у сефардској традицији назива *хекал*. О изворном изгледу овог простора сведочи фотографија с венчања која се чува у Јеврејском историјском музеју у Београду, на којој су пред хекалом овековечени младенци с породицама и гостима (сл. 6).⁵⁹ Хекал је фланкиран паром нижих пиластера, са Давидовом звездом, на чијем врху је био постављен пар месинганих менора. Над пиластрима је постављена шипка за завесу иза које се назире везени парохет који је заклањао Торе, попут симболичког истоименог вела у Светињи јерусалимског храма.⁶⁰ Сам хекал означен је и троугаоним забатом, са штуко украсом у средишту, јасно маркирајући унутар ентеријера његов најсакралнији део. На фотографији се виде и бочна врата, такође уцртана у пројекту, као и пар окулуса над њима. Јужни зид свечане сале имао је два лучна прозора, један пресечен галеријом, и излаз у двориште.⁶¹ Супротно очекивању, ентеријер свечане сале не одликује примена оријенталних мотива, већ класичнији

речник, суптилно модификован тако да не представља директно позивање на класичне узор. Зидове красе коринтске лезене са Давидовом звездом инкорпорираном у капител. Залученим прозорима парирају плитке следе нише на северном зиду, додатно истакнуте биљном штукатуром. Спрат је водио ка галерији, која је током службе имала функцију женског простора.⁶² Галерија је пројектована у форми ћириличног слова „П“ са бродским подом. Таваница свечане сале такође представља интересно решење. Сумбул је применио хоризонтално засечен *тавиљонски свод*.⁶³ (сл. 7)

Зграда Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ завршена је у јануару и свечано освећена 4. марта 1923. године. Отварању новог објекта присуствовао је министар вера у краљевској влади Љуба Јовановић уз представнике Општине града Београда, те присутне прваке београдске Сефардске и Ашкенаске црквене општине. Чин освећења дома *Ханукајт ха Бајит*, чији је основни обред подразумевао постављање *Мезуза* на одговарајуће доворотнике,⁶⁴ извршио је Исак Алкалај, врховни рабин

Краљевине СХС. У говору који је рабин Алкалај одржао истакао је значај рада Друштва. Хор Српско-јеврејског певачког друштва певао је најпре јеврејску химну *Хайиква*, а затим државну химну Краљевине. У говорима је истакнуто да је велелепна палата подигнута упркос великим трошковима и тешкој економској ситуацији. Прослава је завршена банкетом и вечером, док је другог дана организован ручак за јеврејску сиротињу.⁶⁵

У погледу архитектонског стилског одређења овог здања, поједини аутори су у досадашњој историографији интерпретирали прочеље Дома „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ као мешавину романтизма, сецесије и оријенталних мотива.⁶⁶ Међутим, сецесија је већ после Првог светског рата потиснута с архитектонске сцене.⁶⁷ Сецесија није била заступљена у Сумбуловом стваралаштву као ни на овом решењу. Иако је доминантно био заступљен у седмој деценији 19. века, романтизам је у својој позној форми с варијацијама постојао паралелно са еклектицизмом током друге половине 19. и првих деценија 20. века.⁶⁸ Када је реч о визуелном предлошку с циљем уобличавања сефардског идентитета, романтизам није био примарна одредница, већ се превасходно може говорити о оријентализму као засебном феномену.

Верски, друштвени и политички значај Дома Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ за сефардску јеврејску заједницу у Београду

Назив *Онег Шабат* преузет је из стихова *Књиге пророка Исаије*: *Ако одвратиш ноћу своју од суботе да не чиниш штиа је теби драго на мој свети дан, и ако прозовеш суботу милином* (*’Oneg Shabbat’*), *свети дан Господњи славним, и будеш ја славио не идући својим љушевима и не чинећи штиа је теби драго, ни говорећи речи.* (Исаија 58:13), и у преводу би гласио *Милина или Радоси Суботе*.⁶⁹ Фраза *Гемилут Хасадим* односи се на добра дела или појам добротворства у јеврејској традицији, то јест онога што се милосрдно даје људима кроз прописано. У назив Друштва уткане су и његове број-

не активности. Током првих година након изградње, Дом Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ био је једини јавни простор јеврејске заједнице репрезентативне намене и као такав је активно служио за све видове друштвених али и верских активности.⁷⁰ До изградње Дома Црквено-школске јеврејске општине овај објект је служио као Дом јеврејске заједнице.⁷¹ У њему је такође заседала Сефардска општина и организовани су избори за њену управу и председника.⁷²

Прва и најзначајнија улога простора артикулисаног као синагога била је организовање верских свечаности. Забележен је опис прославе *лимуда* риби Шимона бар Јохаја. Свечаност је отпочела јеврејском химном *Хайиква*, након које су сефардски рабини прочитали молитву, а Шабетај Леви одржао краће предавање о значају празника *Лаї Баомера*. Ученици су рецитовали песме са јеврејским темама на хебрејском и српском језику.⁷³ Ова свечаност и многе сличне организоване су да би међу сефардском популацијом у 20. веку била одржана свест о верској традицији. Остала је забележена и свечаност уприличена поводом набавке нових свитака Торе, првобитно смештених у Дому „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“. Свечани пренос у стару београдску синагогу *Кал Вјежо* одржао се 21. маја 1931. године.⁷⁴

Извештај о раду *Јеврејској народној фонда* (*Keren Kayemet LeYisrael* = Керен кајемет лејисраел), Аврама Коена, из 1923. године, јасно указује на улогу коју је палата Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ требало да има за београдске Јевреје. У овом извештају он каже: *Друштво ’Онег Шабат’ и ’Гемилут Хасадим’ са религиозно хуманим циљем њодило је велелејну зграду, која треба да буде привремено јеврејски дом. У унутрашњости као у Нишу, Битољу, Мишковици, Шабицу, Новом Пазару и Пироју њодило је њојединци, који се старају, да њихова месита одговоре дужностима у њишњој ционистичком раду. Када би Београд њовео иницијативу, да сва ња месита дођу са њима у штио ближи констакт, њо да заједничким методима дођемо до виднијих резултата, вероватно је да би се више њапредовало.*⁷⁵ Поменути *Јеврејски народни фонд* је

основан 1901. године ради куповине земљишта у османској провинцији Сирији, касније британском протекторату Палестини, ради трајног насељавања Јевреја.⁷⁶ У истом је извештају речено да се средства за *Керен кајемет* сакупљају у свим могућим приликама, те да је овај фонд постао врло омиљен у грађанству. Резултати рада повереништва Јеврејског народног фонда за 1922. годину ставили су Београд на прво место по количини прикупљеног новца. Активност овог фонда била је и публиковање *Билтена*, четири пута годишње, с циљем да београдским Јеврејима пружи најосновнија обавештења о раду *Керен кајемет*. Током 1924. године, повереништво Јеврејског народног фонда организовало је у свечаној сали Дома матине с концертом Српско-јеврејског певачког друштва и Јеврејског музичког клуба „Лира“, и игранком потом. Током матинеа су приказане пројекције стотину слика из Палестине. Најзначајнији део догађаја био је говор Арона Алкалаја, који је поднео извештај о колонизацији Ерец Израела и постизању циљева друштва *Керен Кајемет*.⁷⁷ Две године доцније у дому је организован *Месец ционистичке организације*.⁷⁸

Зграда у срцу старе Јалије, коју су превасходно насељавали Сефарди који говоре ладино односно јеврејско-шпански језик, имала је важну друштвено-политичку улогу за ову популацију. У мају 1926. године, у сали Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ рабин Шабетај Леви одржао је предавање под називом *О дужностима јеврејства према ционистичком покрету*, о коме је још забележено: *Говор 1. Леви-а био је у главном намењен синагошцима доњег краја, који боље разумеју шпански. Месна Ционистичка Организација је обратила нарочиту пажњу, да тај крај буде што више засиуљен. Господин Леви, који је познат као одличан беседник на шпанском (judeoespañol), лејим шпанским језиком изнео је, документирано и историјом, религијом и садашњим приликама, дужности Јевреја, да њима и њиховим ционистичким покретом нејасно или посредном сарадњом.*⁷⁹ У просторијама Дома састајала су се и бројна друга јеврејска друштва, попут Јеврејског омладинског удружења, *Хашомер Хацаир* и *Маген Давид*.⁸⁰

На *позорници* свечане сале одигравао се и јавни живот заједнице, којима су истицани нарочити и угледни појединци. Такав догађај била је прослава уприличена у Дому поводом одласка у пензију, учитељице Естер Шалом Русо, која је предавала у основној школи на Дорћолу. Том приликом су организовани свечана академија и изложба ђачких радова, а свечаност и радни јубилеј меморисани су публикованом *Сјоменицом* посвећеном учитељици Естер Русо.⁸¹ Јеврејско женско друштво је у више наврата организовало различите догађаје, од којих се посебно истичу *Весели гечји дани*.⁸²

Јавна предавања на различите теме део су традиције и богатог културног програма који се одвијао у просторијама Дома. Велики број предавача гостовао је тамо, а теме њихових предавања обухватале су области од јеврејске историје, уметности, медицине до економије. Међу знаменитим гостима и предавачима била је и књижевница и прва жена академик Исидора Секулић.⁸³ Од истакнутих чланова јеврејске заједнице забележено је предавање Давида Алкалаја, који је говорио о животу и раду Хајима Давича.⁸⁴

Приватно-јавне породичне свечаности организоване су у свечаној сали здања „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“, од којих су најзначајније биле прославе поводом венчања. Ове церемоније обављане су у складу с јеврејском обредном традицијом, о чијој брижљивој артикулацији сведочи и *ке-шуба* настала у Београду почетком 20. века, чији је идеатор био Хам Бухор Алтарац, и која чини специфичан слој јеврејске материјалне културе с почетка 20. века.⁸⁵ Венчање Моше Демајоровића и Тончике Нахум 1924. године одржано је у синагоги Бет Израел, а честитање и прослава организовани су у сали „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“, у Јеврејској 24.⁸⁶ У дневном листу *Време* објављен је 1934. године позив на венчање Јакова Салтија и госпође Демајо у *синагоги 'Онег Шабат'*.⁸⁷ Описана венчана фотографија из Јеврејског историјског музеја такође је сведочанство о функцији и улози овог простора за припаднике београдске јеврејске заједнице. Свечана сала Дома имала је повремено и комеморативну намену, те су у њој организована

погребна бдења истакнутим члановима, фунерарне церемоније и заједнички помени истакнутим члановима заједнице, попут оних за преминулог Шемају Демаја 1933. године.⁸⁸

Адаптирање првог спрата у дом старца и старица *Мојсијеваца* 1929. године само је додатно потцртало каритативну улогу друштва и ставило нагласак на бригу о старијим члановима заједнице. Забележено је да је од 1932. године један стан на другом спрату Дома дат за издавање ради остваривања додатних средстава.⁸⁹

У новембру 1931. године, београдска штампа пренела је вест о дрској уцени београдског трговца Марка Конфортија и ухапшеној банди у *дворишћу синагоге Онеї Шабат*.⁹⁰ Вођа банде био је осамнаестогодишњи Јаков Салтијас, који је, према писању штампе, становао у *синагоги Онеї Шабат* у Јеврејској 16, док му је очух обављао дужност *шамаса* (послужитеља) у синагоги. У даљем новинском тексту, заплет и разрешење случаја одиграли су се управо пред *синагогом Онеї Шабат*.⁹¹ Из овог новинског чланка и чињенице да је у згради становао шамас или послужитељ јасно је да је она имала и повремену синагогалну функцију.

Када је Југославија окупирана, свечана сала је од 1941. до 19. марта 1942. године служила као јеврејска болница.⁹² Дом Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ је национализован, а затим продат 1946. године Народном одбору Општине Стари град, те је сала претворена у биоскоп „Рекс“.⁹³ Од 1994. године у згради се налазио културни центар „*Cinema Rex*“. Реституцијом је 2016. године Јеврејска општина повратила одузети објект, који је реновиран и у њему је отворен Јеврејски културни центар 2021. године, те грађевина данас изнова служи својој првобитној сврси.⁹⁴

Закључак

Изградња Дома Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ у Београду представља изазов јеврејској интеграцији након Великог рата, која се у тренутку када је зграда подигнута, није само односила на српско већ новоформирано југословенско

друштво. Амбијент Краљевине СХС је београдској јеврејској општини која се нашла у средишту престонице донео углед, али и пажњу која се разликовала од претходне. Процес еманципације српских Јевреја текао је до Првог светског рата унутар Краљевине Србије, околности након рата подразумевале су унификацију разлитих јеврејских заједница, традиција и организације општина под једном кровном организацијом Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије (1919). У тим околностима, сефардска синагога Бет Израел на Зереку, коју пројектује Милан Капетановић задовољавала је потребе и пратила ток еманципације београдског јеврејства. Избор неомаварског стила и шире визуелне културе оријентализма у њеној уметничкој артикулацији одговарали су тенденцијама осавремењивања заједнице која је тиме исказивала свој идентитет и другост.

Пратећи паралелне токове бројних јавно-приватних функција које је здање Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ имало, тешко је са сигурношћу одредити онај примарни. Визуелно и архитектонско обликовање поверено младом сефардском архитекти и бечком ђаку Самуелу Сумбулу значило је опредељење за савремене токове и наставак еманципације. Не можемо са сигурношћу знати да ли би се сарадња Сумбула и јеврејске општине у Београду наставила на једнак начин, да овај пројекат није окончан успешно и њиме створен специфичан амбијент који ће одговарати бројним потребама јеврејске заједнице. Међу многим улогама усмереним најпре на дела милосрђа, новоподигнута зграда Друштва била је и синагога, те се са сигурношћу може рећи да у хронологији изградње београдских синагога она настаје након синагоге Бет Израел, а пре синагоге Сукат Шалом, те да их је уз две старије из 19. века до Другог светског рата укупно било пет.

Имајућу и виду примарну функцију објекта и значење фразе *Онеї Шабат*, те одабрано архитектонско решење које је изведено по угледу на средњоевропске градске синагоге, јасно је да се стратегија изградње односила на оживљавање и модернизацију најстаријег јеврејског језгра у Бео-

граду, дунавске Јалије. Оријентализам који је применила сефардска заједница у Београду могао је, поред свесне стратегије осавремењивања која је јасно започета у освит 20. века, бити и вид комуникације с ашкенаским заједницама из северозападних делова Краљевине Југославије. Такође, у настојању да се што прецизније одреде улога и значај здања у Јеврејској 16, треба у обзир узети његову улогу као седишта Ционистичког покрета, места на којем су се одржавала ватрена предавања на латину усмерена на мобилисање пре свега старијег сефардског становништва, али и оних слојева који нису имали прилику да се школују на страни, како би се подигла свест о значају стварања јеврејске државе у Палестини. Иако запостављена у истра-

живањима, зграда Друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“ може се сматрати најзначајнијим јавним простором београдског сефардског јеврејства између два светска рата, једнако у верском, политичком, социјалном и културном контексту.

Др Владана Б. Путник Прица,

историчар уметности, виши научни сарадник,
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
vladana.putnik@bg.ac.rs

Др Вук Ф. Даутовић,

историчар уметности, научни сарадник,
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
vukdau@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] Dautović 2020: 225.
- 2] Макуљевић 2015.
- 3] Макуљевић 2013, 233–245.
- 4] Шланг 1926: 92–106; Lebl 2001: 230–231.
- 5] Плурал именице *Hesed* (добро дело, мицва, севап), који гласи *Hasadim*, у хебрејском језику изведен је као и именица *Hasid* (Божји угодник) и њена множина *Hasidim* – из истог трословног корена (חסד) *Het - Samekh - Dalet*. У српској штампи и Сумбуловом пројекту долазило је до спорадичне замене ових термина најпре у искривљеној варијанти *Хасидим* и потом исправној *Хасадим*, те напомињемо да је у имену друштва исправна транскрипција *Онег Шабат и Гемилут Хасадим*, она коју ћемо користити у даљем раду, а чије се значење односи на *чињење добрих дела*.
- 6] Nedić 2003: 304–307; Ђурић-Замоло 1981: 64–65.
- 7] *Сјоменица јојинулих и умрлих српских Јевреја у Балканском и Светском рају 1912–1918. (1927).*
- 8] Alkalaj 1961–62: 96.
- 9] Kadish 2002: 397.
- 10] Popović 1997: 47–48.
- 11] Bush 2004: 195.
- 12] Todorov 1994: 301; Klein 2011: 587–88; Kalmar 2016: 53.
- 13] Klein 2011: 590.
- 14] Bush 2004: 194.
- 15] Von Orelli-Messerli 2018: 144–151.
- 16] Goury and Jones 1842.
- 17] Klein 2011: 63, 210–212.
- 18] Esperanza 2007.
- 19] Klein 2011: 482.
- 20] Davidson Kalmar 2001: 69–71.
- 21] Nedić 2003: 304–307.
- 22] ИАБ, картон житеља, Самуел Сумбул.
- 23] ИАБ, картон житеља, Хајим Исаковић; Фонд Општине града Београда (ОГБ), Техничка дирекција (ТД), ф–V–35–1922; Сећања Мајера Алтарца, у: Ђурић-Замоло 1992: 233–234.
- 24] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–IX–18–1922
- 25] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–XVII–12–1926; Латинчић, Јовановић и Ковчић 2014: 8.
- 26] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–XIV–50–1926; Roter Blagojević, Dajč 2018: 255.
- 27] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–XII–58–1926; Roter Blagojević, Dajč 2018: 194.
- 28] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–X–13–1928; Ђурић-Замоло 1992: 236.
- 29] Шланг 1926: 126; Ђурић-Замоло 1992: 235–236.
- 30] Ђурић-Замоло 1992: 234–235; Borovnjak 2013: 83.
- 31] Klein 2011: 590–593.
- 32] Dautović 2013: 43–58.
- 33] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–III–47–1927; *Правда*, 22. април: 5; Rakić 1992: 345.
- 34] Nedić 2003: 304–307; Ђурић-Замоло 2011: 200–207.
- 35] Dautović 2012: 65–70; Dautović i Putnik 2017: 204–07; Putnik Prica 2020: 40.
- 36] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–I–13–1929; Путник Прица 2021: 216–217.
- 37] Сећања Мајера Алтарца, у: Ђурић-Замоло 1992: 233–234.
- 38] ACS, MI, Dggs, Dagr, Cat. A16 (Stranieri ed ebrei stranieri), b.53, f.50; ACS, MI, Dggs, Dagr, Cat. A16, Busta 16 (*Ebrei stranieri rifugiati a Spalato e da Spalato internati nelle località del regno, elen-*

- chi raccolti da Jozika Podgorsek Di Nola); ACS, Mi, Dgps, AGR, A4bis (Stranieri internati), b.5, f.30, sf.A,B,C,D: 'PARMA'; Minardi 2011: 271–375; Đurić-Zamolo 1992: 234.
- 39] Lebl 2001: 225–242; Rajner 2019: 15–19.
- 40] Nedić 2003: 304–307; Ђурић-Замоло 1981: 64–65.
- 41] 1926: 127.
- 42] Popović 1997: 50; Goldstein 1988: 339.
- 43] *Židov* 1923, br. 11: 5; Roter Blagojević i Dajč 2018: 56.
- 44] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–III–28–1923
- 45] *Обвезница друштва 'Онеї Шабатї' номиналне вредносїи 500 динара*, Архив Јеврејског историјског музеја.
- 46] Кршев 2012, 113–124.
- 47] Davidović 2010: 9.
- 48] *Време*, 4. фебруар 1936: 4.
- 49] Списак одобрених планова у мају 1929 године у Грађевинском одбору 1929: 30; Kadijević 2013: 150.
- 50] Lebl 2001: 226–230.
- 51] Gutmann 1983: 11.
- 52] *Нав. дело*: 15.
- 53] Klein 2011: 209–210.
- 54] *Исїо*: 210–212.
- 55] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–III–28–1923; Tabbaa 1985: 61–74; Notkin 1995: 148–171; Garofalo 2010: 357–406.
- 56] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–III–28–1923.
- 57] Сумбул је мотив пупољка користио на свим својим пројектима. Видети: Dautović i Putnik 2017: 206–207.
- 58] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф–III–28–1923; Радивоје Давидовић помиње да је током рестаурације фасаде пропуштена прилика да се окулус врати у првобитно стање због проблема са станаром. Видети: Davidović 2010: 50.
- 59] ЈИМ, Београд, Архивска међуратна грађа, Инв. бр. 6289.
- 60] Stinespring 1962: 536.
- 61] Прозор ближи позорници данас је зазидан.
- 62] ИАБ, Фонд ОГБ, ТД, ф –III–28–1923; Đurić Zamolo 1992: 235.
- 63] О павиљонском своду видети: Lancaster 2015: 72.
- 64] Goldberg and Rejner 2003: 406.
- 65] *Židov* 1923, br. 11: 5; Đurić Zamolo 1992: 235.
- 66] Вујовић 1979: 136; Davidović 2010: 10.
- 67] Кадијевић 2004: 66.
- 68] Manević 1972: 8–9; Несторовић 2006: 160–259.
- 69] На преводу и етимолошком тумачењу захваљујемо проф. Елиезеру Папу.
- 70] Živančević 1992: 457; Lebl 2001: 373–374.
- 71] Koen 1922: 4.
- 72] *Židov* 1926, br. 26: 5–6;
- 73] Limud Ribi Šimonu bar Johaju 1926: 5.
- 74] *Време*, 20. мај 1931: 10.
- 75] *Židov* 1923, br. 19–20: 3–4.
- 76] Feldman 1913: 32.
- 77] *Време*, 31. јануар 1924: 4; 2. јануар 1924: 2; *Židov* 1924, br. 6: 7.
- 78] *Židov* 1926, br. 22: 4.
- 79] *Исїо*.
- 80] *Време*, 19. јануар 1924: 5.
- 81] *Исїо*, 1. јун 1924: 5.
- 82] *Исїо*, 24. март 1929: 10.
- 83] *Исїо*, 14. фебруар 1925: 5; 21. фебруар 1925: 4; 3. март 1925: 6; 15. март 1925: 6; 26. јануар 1933: 6; 4. фебруар 1933: 6; 4. март 1933: 5.
- 84] *Време*, 3. фебруар 1925: 4.
- 85] Даутовић 2012: 65–76.
- 86] *Време*, 2. јануар 1924: 2.
- 87] *Исїо*, 28. фебруар 1937: 11.
- 88] *Правда*, 10. јун 1933: 14; 14. новембар 1933: 6.
- 89] Огласи, *Време*, 12. април 1932: 10.
- 90] *Време*, 15. новембар 1931: 9.
- 91] *Исїо*.
- 92] Šuica 2014: 133.
- 93] *Исїо*.
- 94] <https://jkc.rs/> [15. 3. 2024]

ЛИТЕРАТУРА:

- Alkalaj, A.** (1961–1962), *Život i običaji u nekadašnjoj jevrejskoj mahali, Jevrejski almanah* (Beograd): 96.
- Боровњак, Ђ.** (2013), *Верски објекти у Београду: пројекти и остварења у документима Историјског архива Београда*, Београд: Историјски архив Београда.
- Bush, O.** (2004), The Architecture of Jewish Identity: The Neo-Islamic Central Synagogue of New York, *Journal of the Society of Architectural Historians* 63/2 (Berkley): 180–201.
- Veliki zbor članova Sefardske Opštine (1926), *Židov* 26 (Zemun): 5–6.
- Венчање* (1924), *Време*, 2. јануар: 2.
- Венчања* (1937), *Време*, 28. фебруар: 11.
- Весели децји дани* (1929), *Време*, 24. март 1929: 10.
- Von Orelli-Messerli, B.** (2018), *Gottfried Semper's Dresden Synagogue Revised: An Echo of the Alhambra?*, in: The Power of Symbols: the Alhambra in a Global Perspective, eds. F. Francine Giese and A. Varela Braga, Bern: Peter Lang: 144–151.
- Вујовић, Б.** (1979), Дорћол и црква Светог Александра Невског, *Годишњак града Београда* 26 (Београд): 133–149.

- Garofalo, V.** (2010), A Methodology for studying muqarnas: The extant examples in Palermo, *Muqarnas* 27 (Cambridge): 357–406.
- Goldberg, D., Rejner, Dž.** (2003), *Jevreji – istorija i religija*, Beograd.
- Goldstein, S.** (1988), *Židovi na tlu Jugoslavije*, Zagreb: MTM.
- Goury, J. and Jones, O.** (1842), *Plans, elevations and sections of the Alhambra* : from drawings taken on the spot in the year 1834 by Jules Goury and Owen Jones, London: Privately Printed.
- Gutmann, J.** (1983), *Iconography of Religions: Judaism. The Jewish sanctuary*, XXIII/1, Leiden Brill.
- Davidović, R.** (2010), *Oneg šabat i Gemilut hasadim* : svedočanstva iz Jevrejske 16, rukopisna građa, Beograd: Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja.
- Дайуовић, В.** (2012), Сефардске штампане кетубе на Балкану: Визуелна декорација као одраз идеја брачне хармоније и приватно-јавног јеврејског идентитета, *Зборник Музеја примењене уметности* 8 (Београд): 65–76.
- Dautović, V.** (2013), A Monument to the Fallen Jewish Soldiers in the Wars Fought Between 1912 and 1919 at the Sephardic Cemetery in Belgrade, *Acta Historiae Artis Slovenica* 18/2 (Ljubljana): 43–58.
- Дайуовић, В.** (2020), *Меморабилија ефемерној сјекцији* *из 1867. године: Поздрав Њејој Свејлостии Михаилу М. Обреновићу III књазу српском*, у: Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе VI, ур. А. Марушић и А. Ранковић, Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја, 223–244.
- Dautović, V. and Putnik, V.** (2017), The Construction of the House of the Jewish Church-School Community in Belgrade and the Process of Jewish Emancipation, *Serbian Studies* 28/1–2 (Bloomington): 179–201.
- Ђурић-Замоло, Д.** (1992), Jevreji – graditelji Beograda do 1941. godine, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (Beograd): 216–244.
- Ђурић-Замоло, Д.** (2011), *Грађитељи Београда 1815–1914*, Београд: Музеј града Београда.
- Егзекутивна продаја ефеката (1936), *Време*, 4. фебруар: 4.
- Esperanza, A.** (2007), *Islamic culture through Jewish eyes* : Al-Andalus from the tenth to twelfth century, Routledge Studies in Middle Eastern Literatures.
- Živančević, V.** (1992), Beogradski Jevreji na Dorćolu – od Jalije do Vidin-kapije, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (Beograd): 448–460.
- Izvešća za Savezno vijeće, Koreferat za Srbiju (1923), *Židov* 19–20 (Zagreb): 3–4.
- Јеврејско женско друштво (1925), *Време*, 3. март: 6.
- Јубилеј једне јеврејске учитељице (1924), *Време*, 1. јун: 5.
- Кадјевић, А.** (2004), Два тока српског архитектонског ар-нувоа: интернационални и национални, *Наслеђе* V (Београд): 53–70.
- Kadijević, A.** (2013), The Creative Presence of Jews in Belgrade Architecture of the Twentieth Century, *Serbian Studies* 27: 147–154.
- Kadish, S.** (2002), Constructing Identity: Anglo-Jewry and Synagogue Architecture, *Architectural History* 45 (Cambridge): 386–408.
- Kalmar, I.** (2001), Moorish Style: Orientalism, the Jews, and Synagogue Architecture, *Jewish Social Studies* 7/3 (Bloomington): 68–100.
- Kalmar, I.** (2016), *Jews, Cousins Of Arabs: Orientalism, Race, Nation, And Pan-Nation In The Long Nineteenth Century*, in: Is there a Judeo-Christian Tradition? A European Perspective, eds. E. Nathan and A. Topolski, Berlin : Boston: De Gruyter: 53–74.
- Klein, R.** (2011), *Zsinagógák Magyarországon 1782–1918* : fejlődés-történet, tipológia és építészeti jelentőség, Budapest: Terc.
- Комеморација Шемаји Демају (1933), *Правда*, 14. новембар: 6.
- Kršev, B.** (2012), Monetarna politika i problemi unifikacije novca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1923), *Civitas* 3 (Beograd): 113–124.
- Lancaster, L.** (2015), *Innovative Vaulting in the Architecture of the Roman Empire: 1st to 4th Centuries CE*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Латинчић, О., Јовановић, Ј. и Ковчић, Т.** (2014), *Београдски Јевреји – животи и Холокауст*, Београд: Историјски архив Београда.
- Lebl, Ž.** (2001), *Do 'konačnog rešenja'* : Jevreji u Beogradu 1521–1942, Beograd: Čigoja štampa.
- Limud Ribi Šimonu bar Johaju (1926), *Židov* 19 (Zagreb): 5.
- Maneвић, Z.** (1972), *Srpska arhitektura 1900–1970*, Beograd: Muzej savremene umetnosti.
- Матине са игранком (1924), *Време*, 31. јануар: 4.
- Matinee Povereništva Jevrejskog Narodnog fonda u Beogradu (1924), *Židov* 6 (Zagreb): 7.
- Minardi, M.** (2011), *Gli invisibili – Internati civili nella provincia di Parma 1940–1945*, Bologna: Clueb Ed.
- Mjesec Cijonističke organizacije (1926), *Židov* 22 (Zagreb): 4.
- Makuljević, N.** (2013), *The Trade zone as Cross Cultural Space: Belgrade Çarşi*, in: Common Culture and Particular Identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans, El Prezente vol. 7 = Menorah vol. 3, [Common culture and particular identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans = Zajednička kultura i pojedinačni identiteti: hrišćani, Jevreji i muslimani na osmanskom Balkanu], eds. E. Papo, N. Makuljević, Beer-Sheva : Ben-Gurion University of the Negev, Moshe David Gaon Center for Ladino Culture: 233–245.

- Makuljević, N.** (2015), *Османско-српски Београд* : визуелност и креирање градског идентитета : (1815–1878), Београд.
- Nedić, S.** (2003), Sinagoga Bet Jisrael – delo arhitekta Milana Kapetanovića, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 8 (Beograd): 304–307.
- Несторовић, Б.** (2006), *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд: Принцип прес.
- Notkin, I. I.** (1995), Decoding Sixteenth-Century Muqarnas Drawings, *Muqarnas* 12 (Cambridge): 148–171.
- Освећење дома (Hanukat abajit) društva „Oneg šabat“ i „Gemilut Hasadim“ u Beogradu (1923), *Židov* 11 (Zagreb): 5.
- Освећење Јеврејског општинског дома (1929), *Правда*, 22. април: 5.
- Освећење нове Торе (1931), *Време*, 20. мај: 10.
- Помени (1933), *Правда*, 10. јун: 14.
- Поповић, Н.** (1997), *Јевреји у Србији 1918–1941*, Београд: Институт за савремену историју.
- Предавања Јеврејског Женског Друштва (1925), *Време*, 15. март: 6.
- Предавање (1925), *Време*, 21. фебруар: 4.
- Предавање Јеврејског Женског друштва (1925), *Време*, 3. фебруар: 4.
- Предавање Јеврејског Женског Друштва (1925), *Време*, 14. фебруар: 5.
- Предавање „О вавилонском ропству“ (1933), *Време*, 4. март: 5.
- Предавање о јеврејској историји (1933), *Време*, 4. фебруар: 6.
- Предавање у Јеврејској читаоници (1933), *Време*, 26. јануар: 6.
- Putnik Prica, V.** (2020), *Orientalism and Interior Design in Belgrade (1918–1941)*, in: SmartArt 2019 Conference Proceedings, ed. Prosen M., Belgrade: Faculty of Applied Arts: 56–66.
- Путник Прица, В.** (2021), *Сјајна архитектура Београда 1918–1941*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда : Универзитет у Београду – Филозофски факултет.
- Rajner, M.** (2019), *Fragile Images: Jews and Art in Yugoslavia, 1918–1945*, Leiden : Boston: Brill.
- Rakić, V.** (1992), Jevrejske škole u Beogradu do 1941. godine, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (Beograd): 326–357.
- Roter Blagojević, M., Dajč, H.** (2018), *Kuće beogradskih Jevreja 1920–1941*, Beograd: Institut za javnu politiku : HERAedu.
- Састанак Јеврејског омладинског удружења (1924), *Време*, 19. јануар: 5.
- Списак одобрених планова у мају 1929. године у Грађевинском одбору (1929), *Београдске оштинске новине* 10: 30–31.
- Споменица поинулих и умрлих српских Јевреја у балканском и светском рату 1912–1918.* (1927), Београд, издање Одбора за подизање споменика палим јеврејским ратницима, Београд: Штампарија М. Карића.
- Stinespring, W. F.** (1962), Temple, Jerusalem, *The interpreters Dictionary of the Bible* 4, Abingdon Press.
- Tabbaa, Y.** (1985), The Muqarnas Dome: Its Origin and Meaning, *Muqarnas* 3 (Cambridge): 61–74.
- Todorov, C.** (1994), *Mi i drugi*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Feldman, J.** (1913), *The Yemenite Jews*, London.
- Хајдучија на Дорћолу: Резолуција нишких Јевреја г. Марко Конфорти и уцењивачка банда, Хапшење саучесника у двористи синагоге Онег Шабат (1931), *Време*, 15. новембар: 9.
- Šlang, I.** (1926), *Jevreji u Beogradu*, Beograd: Samizdat.
- Šuica, N.** (2014), Preuzeta i izmenjena zdanja jevrejskog vlasništva u Beogradu, *Limes Plus* 11/2: 123–137.

ИЗВОРИ:

ИАБ – Историјски архив Београда
ЈИМ – Јеврејски историјски музеј

Summary: VLADANA PUTNIK PRICA, VUK DAUTOVIĆ

HALL OF THE ONEG SHABBAT AND GEMILUT HASADIM SOCIETY

From the middle of the 19th century, the Jewish community embarked upon a process of emancipation in the autonomous Principality of Serbia, with this successfully culminating in the time of the Kingdom of Yugoslavia. Social integration was manifested through various activities, most notably the participation of almost the entire Jewish male population in the Balkan Wars and First World War. The final phase of emancipation was embodied by the construction of numerous public buildings and monuments by Belgrade's Jewish community, with architect Samuel Sumbul, who had studied in Vienna and came to work in Belgrade after the end of the First World War, playing a key role in this process. The first major construction endeavor entrusted to him by Belgrade's Jewish community was the construction of the hall of the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim Society, in Jevrejska Street, in 1923.

The building of the society was dedicated to nurturing and preserving Jewish tradition, acting as both a synagogue and also the headquarters of numerous Jewish charitable organizations. The project for the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim Society's hall was executed in the spirit of orientalism, which from the second half of the 19th century became the dominant visual template in the construction of synagogues, as well as other buildings owned by the Jewish community. In historiographical works to date, Sumbul's work has been defined as Art Nouveau or Romantic, but, upon closer examination, a more precise stylistic determinant would be that of the concept and domain of Orientalist architecture. This stylistic commitment of Sumbul is a continuation of the preceding Beth Israel Sephardic synagogue, by architect Milan Kape-tanović (1907). *Muqárnas* structures, filigree perforations and stepped merlons are clearly incorporated into the facade's architectural solution, while it is further crowned by a pair of bulbous domes rising above the pilasters.

The society's hall was designed to meet the various needs of the community. The ground floor and part of the first floor were dedicated to social rooms and a ceremonial hall. The upper floors were used for residential quarters, with a later adaptation seeing the first floor being converted into a home for the elderly. The building was the seat of numerous organizations, the most important among which being the Zionist one. However, one aspect that has not been presented in research to date is the synagogue function that the building also had. Until the building of the hall of the Jewish Church-School Community, the hall of the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim Society was the only representative public space of Belgrade's Jewish community. It was used as a synagogue space for religious ceremonies, and most social activities

List of Figures

- Fig. 1 *Architect Samuel Sumbul (JHM, Belgrade)*
- Fig. 2 *Hall of the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim Society during construction, (I. Šlang, Jevreji u Beogradu, 127)*
- Fig. 3 *Loan bond for the construction of the community center of Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim in Belgrade, 1921 (JHM, Belgrade)*
- Fig. 4 *Project for the Oneg Shabbat facade, 1922, (IAB, OGB, TD, f–III–28–1923)*
- Fig. 5 *Project of the plan of the ground and first floors of the hall of the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim Society, 1922, (IAB, OGB, TD, f–III–28–1923)*
- Fig. 6 *Left: Wedding in the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim synagogue, 1930s (JHM, Belgrade, photo collection, Inv. no. 6289; Right: Detail of the floor plan of the ceremonial hall on which the hekhal (Torah ark) and teva (pulpit) are depicted – right (IAB, OGB, TD, f–III–28–1923)*
- Fig. 7 *Gallery and ceiling in the ceremonial hall (Photo: Vladana Putnik Prica)*

from cultural events to wedding celebrations and public commemorations were also hosted there.

Following his success with the hall of the Oneg Shabbat and Gemilut Hasadim Society, Samuel Sumbul continued to collaborate with the Jewish community, and designed the building of the Union of Jewish Religious Municipalities, and subsequently the Memorial Ossuary to Jewish soldiers who died in the Balkan and the First World Wars at the Jewish Sephardic Cemetery, as well as his crowning achievement: the hall of the Jewish Church-School Community. In addition to public buildings and monuments, he also created a project for the reconstruction of the house of Chief Rabbi Isak Alkalaj (Isaac Alcalay).

Dr. Vladana B. Putnik Prica

Art Historian

Senior Research Associate

University of Belgrade - Faculty of Philosophy

vladana.putnik@bg.ac.rs

Dr. Vuk F. Dautović,

Art Historian

Research Associate

University of Belgrade - Faculty of Philosophy

vukdau@gmail.com